

4. HAFTA

TUR181

TÜRK DİLİ I

KBUZEM

Karabük Üniversitesi

Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi

Konu Başlıkları

7. Dil Bilgisi

1. Ses Bilgisi

1. Türkçede Sesler ve Seslerin Sınıflandırılması

2. Türkçenin Ses Özellikleri

Temel Kavramlar

Bu bölümde; Türkçede sesler ve seslerin sınıflandırılması, Türkçenin ses özellikleri konusuna değinilecektir.

Dil Bilgisi

Dil bilgisi/ gramer,bir dili bütün yönleriyle araştırıp inceleyen bilim dalıdır. Dilin içinde seslerden, eklere, köklere, cümlelere kadar pek çok birlik vardır. Bu açıdan dil bilimiyle ilgilenenler bu sahayı beş bölümde inceleyip onların kurallarını tespit ederler:

1. Ses Bilgisi (Fonetik): Bir dilin seslerini, seslerin sınıflandırılmasını, ses özelliklerini ve olaylarını araştırıp inceler.
2. Şekil Bilgisi (Morfoloji): Kelimelerin, köklerin ve eklerin yapısı ile fonksiyonunu inceler.
3. Köken Bilgisi (Etimoloji): Kelimelerin köklerini, kaynağını araştırıp inceler.
4. Anlam Bilgisi (Semantik): Her türlü kelimenin taşıdığı anlamı ve bu anlamların değişme ve yayılmalarını inceler.
5. Cümle Bilgisi (Sentaks): Kelimelerin bir cümle içinde birbirleriyle olan ilişkilerini, sıralanma ve bağlanmalarını inceler. Kısaca dil bilgisinin cümleleri inceleyen bölümüdür.

Dil bilgisinin bölümlerini birbirinden ayrı ayrı düşünmek doğru değildir. Bunların daima birbirine karışan tarafları vardır ve aralarına kesin sınırlar çizilmez. Dil gibi, dil bilgisi de bir bütündür.

Ses Bilgisi

Genel manada ses; akciğerlerden gelen havanın ses yolundan çıkarken ses tellerimizde oluşturduğu titreşimdir. Bir dil bilgisi terimi olarak ses; dilin parçalanamayan en küçük birimidir, temel taşıdır. Sesler, dilin en küçük yapı birimi, hücresidirler, tek başlarına anlamları yoktur; fakat anlamlı ve görevli dil birlikleri kurmaya yararlar, yan yana gelirken de her dilde farklı özelliklere gösterirler.

Harf, bir dilin seslerini göstermek için sonradan icat edilen sembolik işaretlerdir. Harflerin tarih boyunca pek çok değişikliğe uğramasına karşın sesler özelliklerini korumuşlardır. Fakat aynı sesler farklı dillerde farklı harflerle sembolize edilmiştir.

Alfabe, bir dildeki sesleri yazıya geçirmek için kullanılan harflerin tamamının belli bir sıraya göre dizilmiş tablosudur. Alfabe terimi α (alfa), β (beta) harfleriyle başlayan Yunan alfabesinin ilk iki harfinden ortaya çıkmıştır. Arap alfabesinin ilk harfi elif, ikinci harfi ba olduğu için eski yazıda elifba terimi tercih edilmiştir. Bugün bazı dilliler, aynı mantıktan yola çıkarak alfabe yerine abece terimini kullanmaktadırlar.

Dilimiz tarih boyunca 12 farklı alfabe ile yazılmıştır. Bunlardan en çok ve en geniş coğrafyada Köktürk, Uygur, Arap, Kiril ve Latin yazı sistemi kullanılmıştır. Bugün Türkiye Türkçesi'nin yazılması için kullandığımız alfabe, Latin asıllı 'Yeni Türk Alfabesi'dir. Kasım 1928 tarih ve 1353 sayılı kanunla kabul edilen bu yazı sisteminde

Latin Alfabesi aynen kopya edilmeyip Türkçenin ses yapısı göz önünde bulundurularak bazı özel ses değeri gösteren harfler kabul edilmiştir “C, Ç, Ğ, J, Ş” sesleri Latin Alfabesinde olmayıp da Türk Alfabesinde bulunan özel seslerdir. Buna göre bugünkü Türk Alfabesinde sekizi ünlü, yirmi biri ünsüz olmak üzere toplam 29 harf vardır.

Türkçede Sesler ve Seslerin Sınıflandırılması

Yazı dilimizde bugün 33 ses olmasına karşın bu sesler alfabede 29 harfle gösterilir. ‘a, e, g, k, ‘ seslerinin aslında hem ince hem de kalın halleri kullanılıyorken bu dört sesimizin ayrı harfleri yoktur.

a harfi : kalın a ve ince â seslerini

e harfi : açık e ve kapalı é seslerini ,

g harfi : kalın ğ(ı) ve ince g(e) seslerini

k harfi : kalın k(a) ve ince k(e) seslerini gösterir.

Bunların dışında dilimizde kalın ve ince l(e); hırıltılı h(ı);geniz ñ’si de ayrı birer harfle karşılanabilir.

Ünlüler (Vokaller)

Oluşumları esnasında ses yolunda hiçbir engele uğramayan seslere ünlüler (vokaller) denir. Bu özelliklerinden dolayı üstün bir yapıya sahip olan vokaller tek başlarına hece, kelime, kök ve ek olabilirler.

Ünlüler dışında kalan sesler ise tek başına hece ve kelime oluşturamaz, kök olamaz ancak ek görevinde bulunabilirler. Türkiye Türkçesinde sekiz ünlü vardır: ‘a, e, ı, i, o, ö, u, ü’ Bunlarda kalınlık ve inceliklerine göre, genişlik ve darlıklarına göre, düzlük ve yuvarlaklıklarına göre çeşitli kategorilerde sınıflandırılabilirler.

Tablo 1

Dudakların durumuna göre		Düzler		Yuvarlaklar	
Ağzın açıklığına göre		Genişler	Darlar	Genişler	Darlar
Dilin durumuna göre	Kalınlar	a	ı	o	u
	İnceler	e	i	ö	ü

Şekil.1 Ünlüler (Vokaller)

Ünsüzler (Konsonantlar)

Oluşumları sırasında ses geçidinden geçerken telaffuz organlarında tıkanma, daralma, sürtünme gibi çeşitli engellerle karşılaşmaları sonucunda oluşan seslere ünsüzler denir. Türkçede ünsüzler ifade edilirken sonlarına bir 'e' ünlüsü getirilerek seslendirilir. Türkiye Türkçesinin yazı dilinde yirmi bir ünsüz harf bulunmaktadır. Bunlar çeşitli özelliklerine göre sınıflara ayrılır.

Tablo 2

	Yumuşak (Söylenişi yumuşak, ağızdan titreşimli çıkan)	Sert (Söylenişi kuvvetli, sert, ağızdan titreşimsiz)
Sürekli	Ğ, J, L, M, N, R, V, Y, Z	F, H, S, Ş
Süreksiz	B, C, D, G	P, Ç, T, K

Şekil.2 Ünsüzler (Konsonantlar)

Türkçenin Ses Özellikleri

Her dilde olduğu gibi Türkçe kelimelerin de kendine has ses özellikleri vardır. Seslerin bir araya gelmeleri belli kurallara bağlıdır. Bu kurallar sadece Türkçe kelimeler için geçerlidir. Buna göre belli başlı ses özellikleri şunlardır:

1. Türkiye Türkçesinin Türkçe kökenli kelimelerinde uzun ünlü bulunmaz. İçinde uzun ünlü bulunan kelimeler yabancı asıllıdır:

- mekân
- millî
- hâlâ
- fikrî
- pekâlâ
- tarihî

Bu ancak iki ünlünün birleşmesi ya da ses düşmesi gibi durumlarda görülür: pekiyi>peki, hoca hanım >hocânım, ağabey < âbi vb.

2. Türkçe kelimelerde ‘o, ö’ ünlüleri kelimelerin yalnızca ilk hecelerinde bulunur:

- övünmek
- görüşmek
- oturmak
- kolsuz

Ancak ‘-yor’ eki bu kuralın dışındadır. Bunun sebebi de bu ekin, zamanında yürümek fiilinin aslı olan yorımak kelimesinden kısaltmış olmasıdır. (gide yorır> gidiyor)

- gidiyor
- gülüyor
- koşuyor
- yazıyor

Alıntı kelimelerde ise bu kural yoktur:

- telefon
- konsol
- traktör
- rekor
- konsültasyon
- otobüs
- balkon
- monitör
- kamyon
- biyografi
- otomobil
- salon
- fizyoloji
- profesör
- banyo

3. “j, f, h, v” sesleri Türkçe asıllı kelimeler de az bulunur.

- fal
- hakikat
- jeton
- vicdan
- film
- hamur
- jüri
- vida
- fizik
- havlu
- pijama
- plaj

gibi kelimeler alıntıdır.

j sesi: Esasında Türkçede olmayan bu ses alıntı ve yansıma kelimelerde bulunur. Halk ağzında, çoğu zaman, alıntı kelimelerdeki **j** sesleri **c** olarak telaffuz edilir: Jandarma >candarma, jilet>cilet, jip> cip gibi.

f sesi: Türkçede yansıma seslerde, asıl şekli **v** (v<b, v<g) olan birkaç kelimeye görülür. Aslen yoktur:

- fısıltı, fırlıdak, üflemek.
  - öfke < övke < öbke; ufak< uvak; yufka< yuvka.
- Türkçeye geçmiş alıntı kelimelerde bulunabilir:
- Misafir, insaf, fotoğraf, film, faaliyet, facia, faiz.

h sesi: Esas itibariyle Türkçede olmayan bir sestir. Bugünkü **h** sesleri, ya **k** sesinden dönüşmüştür veya ünlemlerde ve tabiat taklidi kelimelerde görülür.

İstisna olarak hani<kanı, han<kan, hatun<katun, dahi<takı, hangi<kangı gibi Türkçe kelimelerde ve hey, hay, horlamak, hışırta gibi yansılarda karşımıza çıkar.

4. “c, ğ, l, m, n, r, v, z” sesleri Türkçe kelime başlarında genellikle bulunmaz. Türkçeye geçmiş yabancı asıllı kelimelerin başında bulunur. Bu sebeple halk ağzında özellikle l,r ile başlayan alıntı kelimelerin başına bazen bir ünlü getirilir.

- ilazım, irezil, ilimon, urum, irecep, ileğen, ıramazan gibi.

c sesi: Ses taklidi (yansıma) kelimelerde bulunur:

ciociv, cıvıltı, cik cik gibi.

Yabancı kelimelerde görülür: *cadde, cadı, caiz* gibi.

ğ sesi: Kelime başında hiç bulunmaz.

l sesi: Yabancı asıllı, alıntı kelimelerin başında bulunabilen bu ses, Türkçede kelime başında hiç bulunmaz: *labirent, lades, lahmacun, lale* gibi.

Yalnızca ses taklitlerinde görülebilir: *lıkır lıkır, lap* gibi.

m sesi: Genellikle kelime başında bulunmaz. Eski Türkçede m ile başlayan kelimeler vardı. Fakat bunların çoğu “b” sesinden dönüşenlerdir:

ben>men, bin>min, bin-> min- gibi.

Yalnızca ses taklitlerinde ve tekrar gruplarında görülebilir: *mışıl mışıl, mır mır, melemek, , mos mor, kazak mazak, ders mers.*

n sesi: Kelime başında, eskiden beri “ne?” ve “ne?” ile yapılmış kelimelerde görülür: *niçin, nasıl, neden, nice* gibi.

Yabancı asıllı kelimelerde görülür: *nadiren, nafaka, nafiye* gibi.

Çocuk dilinin taklit kelimelerinde görülür: *ninni, nine.*

r sesi: Kelime başında hiç bulunmaz. Ses taklidi kelimelerin başında bulunması bile nadirdir: *rap rap* gibi.

Yabancı asıllı kelimelerde görülür: *radyo, raket, rekor, randevu.*

v sesi: Başlangıçta Türkçe kelimelerde bulunmayan bu kelime başında bulunan b-sesinin değişimi neticesinde sonradan kullanıldığı görülmektedir: *var< bar, ver-< ber-, var< bar* gibi.

Ses taklidi kelimelerde görülür: *vızır vızır, viyaklamak, vır vır* gibi.

z sesi: Sadece tabiat taklidi birkaç kelimenin başında bulunur: *zır zır, zırlamak, zonklamak, zangır zangır* gibi.

5. Günümüz Türkiye Türkçesinde kelime ve hecelerin sonunda genellikle ‘b, c, d, g’ sesleri bulunmaz. Türkiye Türkçesi bu seslerin ancak tonsuzlarını kabul eder. Bu yüzden alıntı kelimelerin bu sesleri de kendi tonsuzlarına çevrilir:

derd> dert, kitab> kitap, ilac> ilaç gibi.

b sesi: Sonda hiç bulunmaz. Eski Türkçede bulunan kelime sonu -b sesi, Türkiye Türkçesinde -v sesine dönüşmüştür: *eb>ev, seb-> sev-, ab> av.*

c sesi: Sonda hiç olmamıştır. Ancak anlam karışıklığı önlemek için istisnaları vardır: *sac-saç, hac-haç* gibi.

d sesi: Eski Türkçede bazı hece ve kelime sonlarında bu ses bulunmaktadır: *kutad-: “mutlu olmak”, öd: “zaman”.*

Eski Türkçe kelime sonu ve kelime ortası -d-, -d sesi, Türkiye Türkçesinde -y-, -y sesine dönüşür: *kod-> koy- (koymak), tod-> doy- (doymak), edgü> iyi (iyi).*

Ancak anlam karışıklığı önlemek için istisnaları vardır: *at-ad, ot-od* gibi.

g sesi: Eski Türkçede kelime ve hece sonunda bulunan bu ses Türkiye Türkçesinde ya tamamen düşmüş ya da k-ğ olmuştur: *tag>dağ, sarıg> sarı, kamug> kamu, adıg>ayı, otak>otağ, kapıg>kapı.*

6. Türkçede kelime sonlarında bulunan p, ç, t, k ünsüzleri, ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında iki ünlü arasında tonlulaşır ve yumuşar:

ağaç> ağacı, kanat> kanadında, çocuk> çocuğa.

Bunların dışında tonlulaşmaya uğramayan, değişmeden kalan sesler de vardır:

- Tek heceli Türkçe kelimelerde: *ot>otu, yap->yapan, suç>suçum* gibi.
- Çok heceli Türkçe kelimelerde: *sepet>sepeti, bırak-> bırakır* gibi.

- Tek heceli yabancı kelimelerde: *dost> dostum, tip> tipinde, hap> hapı* gibi.
- Çok heceli yabancı kelimelerde: *millet> milletin, hürriyet> hürriyeti* gibi.
- Birleşik kelimelerde: *ayak altı> ayakaltı, Büyük ada> Büyükkada* gibi.

7. Türkçede bir kelime ya da hecede iki ünlü yan yana gelmez. Bundan dolayı ünlüyle biten kelimeler, ünlüyle başlayan ekler aldığı zaman araya y koruyucu ünsüz girer:

- iki - y - e   soru - y - u   • bekle - y - en   • söyle - y - ecek

Yan yana iki ünlünün bulunduğu kelimeler alıntıdır:

- *aile, ait, fail, şair, şiir, reis, muamele, duayen, fiil, saat, kaide, saadet, kainat, daire, Suat, Faik.*

8. Türkçe **kelime kökünde aynı** cinsten iki ünsüz yan yana gelemez. Fakat bu hal, alıntı kelimelerde fazlasıyla görülür: *millet, hakkı, reddetmek, şeffaf, kuvvet, cennet, cehennem, hakkaniyet* gibi.

Bu, Türkçede ancak köklerde eklerinde birleşme noktalarında görülür: *eller, attım, sıkın* gibi.

9. Türkçe kelime ve hece başında çift ünsüz bulunmaz. Bu tür kelimeler Türkçe değildir. Türkçe yabancı asıllı böyle kelimeleri bile aynen kabul etmez, yazıda muhafaza etse bile söyleyişte onların başına veya iki ünsüz arasına ünlü getirir. Yani Türkçe, kelime başında söylenişi zor kelimeleri sevmez: *stres (sitres), traş (tırış), gramer (gıramer), plan (pilan), spor (sipor)* gibi.

10. Türkçe kelime ve hece sonunda ancak şu çift ünsüzler bulunabilir:

lç, lk, lp, lt : ölç-, ilk, alp, alt
rç, rk, rp, rs, rt: sürç-, ürk-, sarp, sırt
nç, nk, nt: korkunç, sevinç, denk, ant
st: üst, ast
şt: hişt, hoş

Bunların ortak özellikleri, birinci ünsüzlerin ikincilerden daha az temas derecesine sahip olmalarıdır. Yani birincilerde ses yolu daha açıktır ve ikincisinin kolay çıkmasını sağlar. Böylece Türkçe kolay ve rahat telaffuzu, kelime sonunda da tercih etmektedir.

11. Türkçede başta, ortada ve sonda üç ünsüz yan yana bulunmaz. Bu, ancak yabancı kelimelerde görülür: *elektrik, kontrol, strateji, stres, streç.*

Türkçe kelimelerde ortada üç ünsüz kelime içinde ve iki heceye ait olmak şartıyla bulunabilir. Bu üç ünsüzün ilk ikisi önceki heceye, üçüncüsü sonraki heceye bağlı olur: *Türklük, Türkçe, sevinçli, inançlı, kurtlar*.

12. Tabiat taklidi kelimeler (yansımalar) için ses özellikleri açısından herhangi bir sınırlama yoktur. Bunlar hangi sesle başlarsa başlasın, içinde hangi ses bulunursa bulunsun Türkçe kabul edilir: *fıs fıs, horul horul, hışırta, melemek, miyavlamak, havlamak, vır vır, vız vız, şırıl şırıl*.

13. Çocuk dili kelimelerinde de ses özellikleri aranmaz: *baba, bibi, cici, dede, nene, mama*.

ALIŞTIRMALAR

1. Aşağıda verilen sözcüklerin hangisinin yazımı yanlıştır?

- a. aktör
- b. makine
- c. gardırop
- d. traktör
- e. trajedi

Açıklama: Doğru cevap B'dir. Türkçeye hem Doğu hem de Batı dillerinden pek çok yabancı sözcük girmiştir. Batı dillerinden eskiden giren sözcüklerin önemli bir kısmı okunduğu gibi yazılmaktadır: aktör, makine, traktör, tren, otobüs vb.

2. Aşağıdaki sözcüklerden hangisi Türkçe kökenli değildir?

- a. sayı
- b. uyku
- c. kontör
- d. delik
- e. yalan

Açıklama: Doğru cevap C'dir. Türkçe kökenli sözcüklerde birinci heceden sonra o/ö ünlüleri bulunmaz. Bundan dolayı "kontör" sözcüğü yabancı kökenlidir.

3. Aşağıdaki seslerden hangisi yumuşak (tonlu, titreşimli) seslerdendir?

- a. p
- b. c
- c. k
- d. f
- e. s

Açıklama: Doğru cevap B'dir. Ciğerden gelen hava akımının ses tellerine çarpması durumunda, titreşerek şiddetini yitirmesiyle çıkan sesler yumuşak (tonlu, titreşimli)

ünsüzlerdir. Bu açıklamaya göre “c” “yumuşak (tonlu, titreşimli)”, “p, k, f, s” sert (tonsuz, titreşimsiz) ünsüzlerdir.

4. Aşağıdaki seçeneklerin hangisinde yalnızca yuvarlak ünlülerin bulunduğu bir sözcük vardır?

- a. gömlek
- b. yaprak
- c. sonunda
- d. çamurluk
- e. otobüs

Açıklama: Doğru cevap E'dir. Yuvarlak ünlüler “o, ö, u, ü”dür. Buna göre “otobüs” sözcüğü yalnızca yuvarlak ünlülerden oluşmuştur.

5. Aşağıdaki sözcüklerden hangisi Türkçe kökenli değildir?

- a. jandarma
- b. silgi
- c. tuzluk
- d. bardak
- e. gelin

Açıklama: Doğru cevap A'dır. Türkçe kökenli sözcüklerde /j/ bulunmaz. Bunun için “jandarma” sözcüğü Türkçe değildir.

6. Aşağıdaki cümlelerde geçen altı çizili sözcüklerden hangisi Türkçenin ses yapısına uygun değildir?

- a. Paranı har vurup harman savurma.
- b. Erken öten horozu keserler.
- c. Aşk yarası kabuk bağlamaz.
- d. Akşama kadar çamurla boğuştuk.
- e. Yavuklusundan haber alamıyordu.

Açıklama: Doğru cevap B'dir. Türkçe kelimelerde ‘o, ö’ ünlüleri kelimelerin yalnızca ilk hecelerinde bulunur. “horoz” sözcüğünün ikinci hecesinde “o” ünlüsü bulunduğundan, bu sözcük dilimizin ses yapısına aykırıdır, dilimize Farsçadan girmiştir.

7. “Şiddetli bir patlama oldu ve ortalık bir anda cehenneme döndü.” Cümlesindeki altı çizili sözcüklerin hangi ikisi belli özelliklerinden dolayı Türkçe olamaz?

- a. ortalık- anda
- b. patlama- ortalık
- c. ortalık- döndü

- d. şiddetli- cehenneme
- e. patlama- döndü

Açıklama: Doğru cevap D'dir. Türkçe kelime kökünde aynı cinsten iki ünsüz yan yana gelemmez. Fakat bu hal, alıntı kelimelerde fazlasıyla görülür. "şiddetli- cehenneme" sözcüklerinde bu özellik görülmektedir.

Kaynakça

- Rekin Ertem- İsa Kocakaplan, Üniversitelerde Türk Dili ve Kompozisyon, Kesit Yayınları, İstanbul, 2011.
- Mehmet Dursun Erdem, Mustafa Karataş, Erkan Hirik, Yeni Türk Dili, Maarif Mektepleri Yayınları, Ankara, 2005.
- Ahmet Bican Ercilasun, Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.
- Ali Akar, Türk Dili Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.
- Doğan Aksan, Türkçenin Gücü, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008.
- Editör Ceyhun Vedat Uygur, Yaşar Öztürk, Şerif Kutludağ, Şenel Çalışkan, Aliye Tokmakoğlu, Üniversiteler İçin Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Kemal Ateş, Türk Dili, Ankara, 1999.
- Zeynep Korkmaz, Ahmet B. Ercilasun, Tuncer Gülensoy, İsmail Parlatır, Hamza Zülfikar, Necat Birinci, Türk Dili ve Kompozisyon, Ekin Kitabevi, Ankara, 2005.
- Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Süer Eker, Çağdaş Türk Dili, Grafiker Yayınları, Ankara, 2003.
- Talat Tekin, Mehmet Ölmez, Türk Dilleri Giriş, Yıldız Dil ve Edebiyat 2, İstanbul, 2003.